

Literární bádání

■ Odmítnutí dosavadních metod; stranickost v literární vědě

V oblasti literární historie a teorie se důsledky politického vývoje projevíly s obvyklým zpožděním za bezprostředně reagující kritikou a uměleckou tvorbou, ale i literárněvědné bádání prošlo v zásadě stejným vývojem. Za „buržoazní“ a „idealistické“ směry byly postupem času označeny veškeré metodologické přístupy, jež nevycházely z marxismu, omezeného na přelomu čtyřicátých a padesátých let na tzv. leninskou teorii odrazu a teorii dvou kultur. V projevech převážně publicistického charakteru byly postupně odmítnuty „objektivistický pozitivismus“, zužovaný na pouhé hromadění faktů, „komparativismus“, který údajně teoreticky zdůvodňoval ideologii kosmopolitismu, a veškerý „formalismus“. Nejtvrďšího odsouzení se dostalo „reakčnímu kosmopolitovi“ a současně „nacionalistovi“ Arne Novákovi, jehož koncepce české literatury, v řadě otázek blízka Pekařově interpretaci národních dějin, byla v mnohém protikladná oficiálnímu poúnorovému výkladu. Ostře Nováka obvinil zejména František Buriánek (*Proti nacionalistické, kosmopolitní „vědě“ Arne Nováka*, Tvorba 1952, č. 6, 7).

V paradoxní situaci se na přelomu čtyřicátých a padesátých let ocitl pražský strukturalismus, a to především s ohledem na ideologickou kritiku formalismu přejímanou ze Sovětského svazu. Vazby strukturalismu na ruský formalismus dvacátých let byly všeobecně známé, podobně jako sympatie jeho hlavního představitele Jana Mukařovského k modernímu, v poúnorové terminologii „formalistickému“ umění. Čelní strukturalisté se tak dostali pod politický tlak, jemuž čelili politickou angažovaností a příklonem k marxismu.

JAN MUKAŘOVSKÝ, jenž se pokoušel o sblížení strukturalismu a marxismu již před únorem 1948 (*Umění a světový názor*, Slovo a slovesnost 1947/48, č. 2), své názory dále výrazně revidoval. V listopadu 1948 se vyslovil v tom smyslu, že strukturalismus splní svůj „vývojový úkol“, vplyne-li do dialektického materialismu a reviduje-li své pojmosloví. Předpokládaná revize se měla dotknout například kategorie vývoje, oproštěné nyní od zbytků „imanentismu“, a problematiky osobnosti v umění, chápané z třídního pohledu. Ve stati *Kam směřuje dnešní teorie umění* (Slovo a slovesnost 1948/49, č. 2) tak Mukařovský nadhodnotil dosavadní zřetel strukturalismu k sociálním rozměrům uměleckého díla a násilně zvýraznil rozchod s ruským formalismem.

Jan Mukařovský jako nově jmenovaný rektor Univerzity Karlovy, 1949

Obálka souboru statí Jana Mukařovského, 1949

K výslovnému odmítnutí strukturalismu v lingvistice a literární vědě došlo o něco později, v souvislosti se Stalinovými články o jazykovědě (česky J. V. Stalin: O marxismu v jazykovědě, Slovo a slovesnost 1950, č. 2), které v českém prostředí vyvolaly rozsáhlou diskusi, motivovanou ovšem i politicky. Její jádro spočívalo právě v zavržení moderní české jazykovědy a literární teorie. Zatímco stalinská kritika v Sovětském svazu směřovala proti tzv. novému učení o jazyku Nikolaje Marra, které dominovalo v sovětské lingvistice od roku 1924 do konce čtyřicátých let, v českých podmínkách, kde se tzv. marrismus nestihl prosadit, roli oběti v rámci ideologické kampaně sehrál strukturalismus. Poté, co mladý lingvista Petr Sgall publikoval vykonstruované zjištění o vzájemné souvislosti obou teorií, obrátilo se ostří kampaně, opakující výtky „idealismu“, „formalismu“, „trockismu“ a „kosmopolitismu“, proti pražské lingvistické škole, přičemž hlavním terčem útoků se stal Roman Jakobson za to, že do Československa přenesl tendence formalistické estetiky (*Stalinovy práce o jazykovědě a pražský lingvistický strukturalismus*, Tvorba 1951, č. 28). Tažení proti strukturalismu se vedle mladých radikálů (kromě Petra Sgalla se angažovali Václav Stejskal a Mojmír Grygar) zúčastnili i nedávní členové Pražského lingvistického kroužku (např. Bohuslav Havránek), v oblasti literární vědy završil kampaň sám rektor Karlovy univerzity Jan Mukařovský, který celou akci chápal jako

své ohrožení. Ve stati *Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě* (Tvorba 1951, č. 40) popřel vlastní východiska a dovršil osobní proměnu v oficiální osobnost opakující a rozvíjející Leninovy a Stalinovy teze.

Mukařovský také naznačil, jakou proměnou budou muset projít společenské vědy, aby vyhověly požadavkům vládnoucí ideologie. V souboru článků a projevů *Stranickost ve vědě a v umění* (1949) zřetelně vystupovala dobová iluze o přednostech centrálně plánovaného společenského systému, směřujícího na základě vědeckých poznatků k beztřídní společnosti. Z této představy vyplývaly i nové úkoly estetiky a uměnovědy vůbec: vést umění v duchu stranickosti a principů socialistického realismu. Základním hlediskem a měřítkem přitom měla být tzv. lidovost, tj. odhodlání „pomáhat lidu v boji za spravedlnost“ (*Lidovost jako základní činitel literárního vývoje*, Česká literatura 1954, č. 3).

Většina literárněhistorické produkce první poloviny padesátých let přehodnocovala tzv. literární dědictví v duchu koncepcí Zdeňka Nejedlého. Typická pro ně byla snaha posuzovat minulost z pozic současných hodnot, tedy v podstatě ahistorický přístup, který ovládl i tehdejší marxistickou historickou vědu. Dějinný kontext se zpravidla omezoval na charakteristiku tzv. hospodářské základny, na niž badatelé často násilně roubovali literárněvědné poznatky. Pokud takové práce znamenaly vědecký přínos, pak převážně heuristický. Oficiální linie rozlišování kultury na „pokrokovou“ a „reakční“ i ohledy na zájmy politických autorit se promítaly také do volby témat, přičemž většina takových pokusů nepřekročila ráz popularizačních brožur a statí, plnících osvětovou a politickovychovnou funkci. Tyto práce často vycházely ve Varu, respektive v Knihovničce Varu, či alespoň respektovaly Nejedlého zájem o klasiky české kultury 19. století, případně o profilující postavy socialistického umění (Julius Dolanský: F. L. Čelakovský, 1952; Vladimír Dostál: Hálek sociální, 1951; Jiří Hájek: Josef Kajetán Tyl, básník revolučního roku 1848, 1950; Jan Kopecký: Jiráskův Jan Roháč, 1953; Zdeněk Pešat: Boj o Aloise Jirásku v zrcadle kritiky, 1954; Eva Strohsová: Cesta S. K. Neumanna ke komunistické straně, 1954).

Hlavní literárněhistorické tendence první poloviny padesátých let reflektoval vývoj FRANTIŠKA BURIÁNKA, známého i činností literárněkritickou. Buriánek se zprvu zaměřil na regionální problematiku rodného Klatovska, ale záhy se přeorientoval na současnou literaturu (*Průkopníci socialistického realismu v české próze*, 1953; *Odkaz Klementa Gottwalda naší literatuře*, 1954). Dobovým tendencím odpovídal výběr osobností, jimž věnoval pozornost (*Petr Bezruč*, 1952), i pojetí habilitačního spisu, v němž progresivní linii české poezie, tzv. buřiče, postavil do protikladu k „úpadkové“ linii dekadence a symbolismu (*Bezruč, Toman, Gellner, Šrámek. Studie o básnících počátku našeho věku*, 1955). Poněvadž práce o poezii na přelomu 19. a 20. století vyšla již v době uvolnění, neváhal ji recenzent Jaroslav Janů označit jako knihu, která uzavírá epochu (Literární noviny 1956, č. 37).

Kritická knihovna

přináší základní literárně kritické a literárně historické spisy z odkazu největších domácích i světových klasiků. Opírajíc se o demokratické a revoluční tradice naší i světové kultury, vytvoří tato edice pevný základ naší nové, socialistické literární vědy a kritiky a stane se spolehlivým vodítkem k probouzení zásad socialistického realismu ve všech odvětvích umělecké tvorby. Dosud vyšly svazky :

1. MARX — ENGELS, O UMĚNÍ
2. MANIFESTY FRANCOUZSKÝCH REALISTŮ
XIX. A XX. STOLETÍ
3. JAN NERUDA, O UMĚNÍ
4. JOSEF DOBROVSKÝ, DĚJINY ČESKÉ ŘEČI
A LITERATURY
5. JOSEF KAJETÁN TYL, O UMĚNÍ
6. MAXIM GORKIJ, O LITERATUŘE
7. G. E. LESSING, HAMBŮRSKÁ DRAMATURGIE
8. JAROSLAV VLČEK, KAPITOLY Z DĚJIN
ČESKÉ LITERATURY
9. N. V. GOGOL, O LITERATUŘE
10. ZDENĚK NEJEDLÝ, O LITERATUŘE
11. V. B. NEBESKÝ, O LITERATUŘE
12. KAREL SABINA, O LITERATUŘE
13. V. HÁLEK, O UMĚNÍ
14. ČEŠTÍ RADIKÁLNÍ DEMOKRATÉ
O LITERATUŘE
15. N. G. ČERNYŠEVSKIJ, O LITERATUŘE
16. K. HAVLÍČEK BOROVSÝ, O LITERATUŘE
17. F. X. ŠALDA, O UMĚNÍ

Propagační katalog nakladatelství Československý spisovatel, 1955

■ Klíčové ediční projekty a formování vědecké textologie

O podobě nového poúnorového literárního kánonu vypovídalo celkové zaměření rozsáhlých editorských projektů, soustřeďujících se na vydávání spisů tzv. klasiků (Jan Kollár, J. K. Tyl, K. H. Mácha, Božena Němcová, Jan Neruda, Alois Jirásek, S. K. Neumann, Jiří Wolker). Původní selektivní pojetí „pokrokových“ tradic se postupem času rozšiřovalo, což se projevilo na profilu edice Národní knihovna, jejíž podobu určovali tehdejší čelní literárněvědní bohemisté, vybírající pro ni díla autorů „pokrokového proudu“ české literatury 19. a 20. století.

Ediční řady Knihovna klasiků a Národní knihovna měly velký význam i pro českou textologii. Při jejich realizaci se totiž postupně zpřesňovala pravidla edičního zpracování textu, v zásadě kodifikovaná již roku 1947 v Kritických a edičních zásadách pro vydávání novočeských autorů (Věstník ČAVU 1947, s. 64–68). Vývoj se poté ubíral cestou výraznějších zásahů do textu, usilujících o jeho sjednocení se soudobou jazykovou normou. Autoritami v oboru novočeské textologie se stali Rudolf Havel, Rudolf Skřeček, Felix Vodička, z mladších pak Břetislav Štorek a další. Dobová ideologická omezení však velké ediční podniky nejednou negativně poznamenala, což dokládá například nezařazení Šaldova článku Pět let republiky do dvanáctého svazku jeho Kritických projevů (1959).

Při zkoumání starší literatury se vzhledem k povaze materiálu, poměrně úzkému badatelskému okruhu a nutné návaznosti na starší práce neprojevil marxistický přístup radikálním způsobem. V první polovině padesátých let bylo jednoznačně preferovaným obdobím husitství, naopak mimo pozornost badatelů stála literatura epochy baroka, které mělo v očích liberálně a levicově uvažujících osobností tradičně negativní náboj.

Tato orientace ovlivnila rozsáhlou činnost ediční, jež sice na jedné straně reflektovala dobový historismus, na straně druhé však udržovala hodnoty, proti nimž komunistický režim bojoval, zejména odkaz křesťanského uvažování, prostupujícího veškerou středověkou a raněnovověkou literární produkci. Vydávány tak byly novočeské překlady latinských kronik české provenience, nový impuls dostaly ediční řady *Odkaz minulosti české* (antologie Ktož jsou boží bojovníci, 1951), *Památky staré literatury české* (např. Smil Flaška z Pardubic: Nová rada, 1950; Staročeské satiry Smilovy školy, 1951; staročeský překlad cestopisu Marka Pola Million, 1950; Boccacciovské rozprávky Hynka z Poděbrad, 1950; Husitské skladby Budyšínského rukopisu, 1952) a *Národní klenotnice* (Staročeské drama, 1950; Kronika trojanská 1951; Husitské písně, 1952). V roce 1953 zahájila činnost edice *Živá díla minulosti*, zřízená pro pozoruhodná díla starší české i světové literatury (mj. Hus a Jeronym v Kostnici, 1953; Pavel Stránský: Český stát; Okřik, 1953), vycházely texty husitské doby (kupř. Vavřinec z Březové: Píseň o vítězství u Domažlic, 1951; Jan Želivský: Dochovaná

kázání z roku 1419, 1953) i spisy Husovy, k jejichž kritickému zpřístupňování byly učiněny rozhodující kroky, stejně jako k vydávání díla J. A. Komenského. Důležité pro udržení kontinuity oboru byl fakt, že se na těchto pracích mohli podílet také lidé komunistickou mocí odsunutí a přehlížení (filozof Jan Patočka), evangelicky orientovaní (J. B. Čapek, Amedeo Molnár), či dokonce věznění (Bohumil Ryba, Rudolf Mertlík).

Podobně jako při vydávání tzv. literárních klasiků se i v případě zveřejňování starších textů propracovávala ediční technika pro díla psaná staročesky (rozmnožené Směrnice pro úpravu starších českých textů pořídila v roce 1954 komise Památek staré literatury české a nahradila jimi o něco starší transkripční pravidla sestavená Vladimírem Šmilauerem), zatímco pro spisy ve středověké latině zůstávaly v platnosti transkripční zásady Bohumila Ryby. Po boku zkušených editorů latinských (František Heřmanský, Rudolf Mertlík, Bohumil Ryba, v roce 1949 zesnulý Karel Hrdina) a českých textů (František Šimek, Václav Vážný, Antonín Grund, Josef Hrabák) rychle dorůstala mladá generace (Milada Nedvěďová, Jiří Daňhelka, František Svejkský, Eduard Petrů, Emil Pražák, Jaroslav Kolár, z klasických filologů Anežka Schmidtová-Vidmanová, Josef Hejnic aj.). Impozantním výsledkem úsilí badatelů několika generací bylo vydání rozsáhlého *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu* (1957; hlavní redaktoři Bohuslav Havránek a Josef Hrabák), na němž začaly přípravné práce již v protektorátním období.

Ruku v ruce s ediční činností se rozvíjel též výzkum. Staršímu písemnictví se nadále věnoval ANTONÍN ŠKARKA, jenž v edicích doprovázených zásadními studii zpřístupňoval nejstarší česky i latinsky psanou duchovní poezii (*Nejstarší česká duchovní lyrika*, 1949). Jeho vysokoškolská učebnice *Nástin dějin české slovesnosti* (1953; rozšíř. s tit. *Nástin dějin české slovesnosti v obdobích před rozkladem feudalismu I* 1955) představovala, byť vnějškově, do marxistické frazeologie zahalený pokus o syntetický výklad starší literatury, soustavně sledující vzájemné vztahy literární tvorby české a latinské.

Obecnějším metodologickým problémům se ve *Studiih ze starší české literatury* (1956) věnoval brněnský profesor JOSEF HRABÁK, zprvu strukturalista a poúnorový marxista, který principy historického materialismu aplikoval na vývoj středověké a raněnovověké literatury ve snaze postihnout její společenskou funkci. Tento přístup, stejně jako nechuť k baroku, ovlivnil výslednou podobu prvního svazku tzv. akademických *Dějin české literatury* (1959), jejichž hlavním autorem i redaktorem byl právě Hrabák a které za spoluúčasti dalších odborníků (Antonín Škarka, Jiří Daňhelka, Eduard Petrů, Emil Pražák, Jaroslav Kolár) vznikaly po roce 1953.

■ Navazování na starší bádání a Vodičkova „teorie úkolů“

Uvolnění poměrů v polovině padesátých let se projevilo větší možností ideologicky nezaujatého bádání, což mimo jiné doložilo vydání knihy VĀCLAVA ČERNĚHO *Staročeský Mastičkář* (1955), jejíž recenze navrátily autorovo jméno na stránky domácích odborných periodik. Práce samotná, vybudovaná na neobvyklé tezi o světském charakteru a původní samostatnosti středověkého mystéria, vzbudila nesouhlasné reakce. Netajili se jimi Pavel Trost, v zahraničí pak Roman Jakobson, jehož kontakty s českým prostředím byly násilně zprerthány.

Příznivé kulturní klima ovlivnilo též vstřícné přijetí posléze standardní příručky *Úvod do teorie verše* (1956) z pera Josefa Hrabáka, jenž zde nezapřel své strukturalistické začátky a pokládal za samozřejmé, že pro literární vědu je podstatné porozumění tvaru díla. K faktickému navazování na strukturalistickou metodologii docházelo ovšem nejdříve na půdě jazykovědy, což dokládají studie věnované otázkám spisovného jazyka, jazykové normy a stylu, publikované v *Slovu a slovesnosti* zejména Milošem Dokulilem a Lubomírem Doleželem. Právě Doleželovy studie o stylu umělecké prózy se inspirovaly staršími Mukařovského analýzami a potvrzovaly sílící zájem o tradice pražského strukturalismu jako součásti obecné aktualizace meziválečné moderny. Tyto tendence se ale zřetelně prosadily až v následujícím období.

Literární vědě padesátých let udávaly tón výrazné badatelské a učitelské osobnosti. Kromě brněnského Josefa Hrabáka to byl OLDŘICH KRÁLÍK, působící v příznivějším klimatu olomoucké univerzity, jenž odolal dobovému volání po kolektivních badatelských úkolech a profiloval se spíše jako solitér širokého výzkumného záběru. V průběhu padesátých let věnoval pozornost regionálním studiím a charakter jeho práce, založené na poznání biografie autorského subjektu a sledování jejího odrazu v literárním díle, jej přivedl k zájmu o otázky textologické. Zabýval se, často inspirativně i provokativně, osobností a dílem K. H. Máchy a Petra Bezruče (*Historie textu Máchova*, 1953; *Kapitoly o Slezských písniích*, 1957), ale i Josefa Dobrovského, Františka Palackého a Jana Nerudy. Některé jeho teorie (o Nerudově autorství básní signovaných Josefem Barákem, o Sabinových zásazích do Máchových textů či edičním zpracování Slezských písni) však odborná veřejnost nepřijala souhlasně.

Nejvýraznějším českým literárním vědcem padesátých let byl nesporně FELIX VODIČKA, původně Mukařovského mladší strukturalistický soupevník. Jeho představa literární vědy byla i ve vypjatém ovzduší počátku padesátých let méně deformovaná, což potvrzuje text otištěné přednášky *Úkoly literární historie při studiu otázek uměleckého mistrovství* (*Slovo a slovesnost* 1952, č. 3–4). Nechybí v ní sice citáty z prací Marxových a Štollových, nicméně ani konstataování, že při kritice formalismu došlo k opomíjení problémů poetiky. I marxistická literární historie si podle Vodičky měla všítat toho, v čem spočívají „charakteristické vlastnosti uměleckosti literárních obrazů určitého autora“.

Felix Vodička

Bylo ovšem dobově symptomatické, že autor ilustroval své zásady, neopouštějící strukturalistické podněty, na příkladu proletářské poezie.

Odtud už byl jen krok k serióznímu pokusu o vytvoření marxisticky orientované literárněhistorické metodologie. Vodička se důsledně držel dochovaného materiálu, takže se dobová tendenčnost neprojevila v jeho pracích tak výrazně a jednostranně jako u jiných badatelů. V souboru studií z let 1947–57, jež shromáždil v publikaci *Cesty a cíle obrozenské literatury* (1958), spojil dřívější zájem o vývoj literární struktury s marxistickým požadavkem postižení sociální funkce díla. Kontinuitu s dosavadním strukturalistickým přístupem mu umožnila výchozí teze, že umělecká tvorba je výsledkem vzájemného střetnutí tří základních historických činitelů literárního procesu: autora, objektivních požadavků kladených společností na literaturu a literární tradice. Jestliže v *Počátcích krásné prózy novočeské* (1948) sledoval Vodička především vývoj literární struktury, nyní spatřoval hlavní pole literární historie v rekonstrukci zájmů „společenských“, na něž umění reaguje, a v pojmenování objektivně daných „specifických životních (ideových) obsahů“. Literatura, respektive její představitelé, tak podle něj plní rozmanité úkoly, které organicky vyplývají z tzv. objektivních historických požadavků: například Dobrovský porozuměl potřebám národního hnutí a svým vědeckým působením pomohl spisovatelům při vytváření obrozenské literatury; Jungmann zformuloval potřebný společenský program; Mácha odpověděl na potřebu zachytit uměleckým obrazem vnitřní situaci jedince; Němcové Babička jako klasické dílo realizovala požadavky, jež kladl literatuře „celý společenský vývoj“, reagovala na „úkol“ zobrazit „objektivní společenskou skutečnost“.

Ve Vodičkově literárněhistorické metodě sehrával určující roli především společenský kontext, v němž autor svým dílem pouze naplní či zklame předem stanovené zadání „společenských sil“. Ve srovnání s programovou statí z roku 1942 *Literární historie, její problémy a úkoly*, vynikl zásadní posun: jestliže původně měla literární historie postihovat funkce jednotlivých složek uměleckého díla vzhledem k cíli, jenž je imanentně obsažen v díle samém a v literárním procesu, nyní je tento cíl položen vně literatury, je obsažen v historické situaci společnosti. Ta vždy „požaduje“ od literatury taková díla, která

Bylo ovšem dobově symptomatické, že autor ilustroval své zásady, neopouštějící strukturalistické podněty, na příkladu proletářské poezie.

naplní její potřeby vzhledem k zákonitému dějinnému vývoji. Přestože Felix Vodička zdůrazňoval pestrost a různorodost „úkolů“, byl v jeho teorii literární vývoj předem determinován změnami tzv. společenské základny, a tak odrážel historicko-materialistická metodologická východiska.

Přes dílčí dobové limity se Vodičkův přístup k literatuře národního obrození ukázal jako nosný a stal se základem pro vypracování koncepce druhého svazku tzv. akademických Dějin české literatury, vydaných v roce 1960.

■ Organizační přestavba literárněvědných pracovišť

Práce na velkých kolektivních dílech typu Dějin české literatury či Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu naznačují, že literární věda působila v padesátých letech již v jiných podmínkách. Únorové události roku 1948 otevřely prostor k zásadní proměně vědeckých pracovišť. Místo individuálních badatelských výkonů, na nichž věda spočívala od 19. století, byl zaváděn nový model řízené kolektivní práce, jenž odpovídal principům centralismu i socialistického plánování a který umožňoval prosadit marxismus-leninismus jako jediný přípustný směr ve vědecké činnosti. Organizační proměna existujících vědeckých institucí trvala delší čas a protáhla se až do roku 1953. Její podstata tkvěla v oddělení vysokoškolské výuky od vědeckého bádání a jeho soustředění do jednoho centra. I když se při realizaci tohoto modelu výrazně uplatnil sovětský vzor, vynutily si jej i změněné poměry, zejména nárůst počtu vysokoškolských studentů, v poúnorovém období ovšem podstatně zpomalený zavedením přijímacích zkoušek a centrálně určenými směrnými čísly posluchačů, jejichž množství mělo být v souladu s ekonomickými potřebami a možnostmi státu.

V oblasti literární vědy zahájil 1. září 1948 činnost *Ústav pro českou literaturu*, působící v rámci České akademie věd a umění. Jeho úkolem bylo plnit dlouhodobé úkoly, u nichž bylo pravděpodobné, že přesáhnou možnosti jednotlivců (ediční příprava sebraných spisů významných autorů, shromažďování materiálů pro literárněvědnou práci, bibliografie apod.). Tíha tvůrčího vědeckého bádání však zůstávala i nadále převážně na vysokoškolských učitelích. Počet vysokých škol, a tím i počet profesně zdatných odborníků, se zvýšil zřízením Univerzity Palackého v Olomouci a řady pedagogických fakult, mezi nimiž v bohemistických oborech zaujala přední místo fakulta pražská, na které působil Felix Vodička. Od roku 1950, kdy organizace vysokých škol začala kopírovat sovětský vzor, se základními jednotkami vědecko-pedagogické činnosti na univerzitách staly katedry, sdružující učitele jednoho nebo příbuzných oborů. Tímto způsobem vznikaly na vysokých školách humanitního a pedagogického zaměření i katedry české literatury, respektive českého jazyka a literatury, na nichž se bádání i výuka měly uskutečňovat v marxistickém duchu.

Přelomové datum v dějinách české vědy znamenal 17. listopad 1952, kdy (na základě zákona ze dne 24. října téhož roku) zahájila činnost *Československá akademie věd* (ČSAV), budovaná podle sovětského příkladu a sestávající z množství vědeckých ústavů. Historickými argumenty podpořil vznik nové instituce její první prezident Zdeněk Nejedlý, politický a ideologický dohled nad jejím zřízením připadl Ladislavu Štollovi. Součástí ČSAV, která měla být vrcholnou vědeckou institucí, se stal i Ústav pro českou literaturu. Jeho úkolem nyní bylo plánovitě provádět a koordinovat výzkum českého písemnictví, k čemuž byl postupně patřičně personálně vybavován. První ředitel Jan Mukařovský si na pracoviště postupně přivedl některé své nadané absolventy z pražské filozofické fakulty. Jedním z prvních zadání, které Ústav obdržel, byla příprava rozsáhlé expozice vývoje české literatury v nově založeném *Památníku národního písemnictví*. Podstatná část aktivit se koncentrovala na dva hlavní úkoly: rozsáhlé ediční projekty a přípravu čtyřsvazkových *Dějin české literatury*. Umístění Ústavu do areálu Strahovského kláštera nebylo náhodné, spolu s ním tu byl lokalizován též Památník národního písemnictví, zahrnující proslulou premonstrátskou knihovnu a velkoryse budovaný *Literární archiv*. Latinsky psanou středověkou a raněnovověkou literaturu české provenience pak zkoumalo jiné akademické pracoviště, *Kabinet pro studia řecká, římská a latinská*, později rozšířený ve vědecký ústav.

V logice badatelské práce však bylo, že se Československá akademie věd, ustavená jako doklad zájmu a péče komunistického režimu o vědeckou činnost, poměrně brzy proměnila v pracoviště zpochybňující oprávněnost politických a ideologických dogmat.

■ Literární věda v exilu

Předválečné metodologické koncepty byly sice v Československu po únorovém převratu zavrženy, avšak některé jejich podněty byly dále rozvíjeny za hranicemi. Na jejich popularizaci měly podíl zejména osobnosti, jež se před válkou podílely na aktivitách Pražského lingvistického kroužku.

Výlučné postavení v poválečné světové slavistice, lingvistice, ale i v obecně teoretickém myšlení o literatuře měl zejména Rus **ROMAN JAKOBSON**, který mezi svými studenty propagoval podněty ruského formalismu a pražského strukturalismu. Jakobson sám se však od vydání práce *Moudrost starých Čechů. Odvěké základy národního odboje* (New York 1945) bohemistickým tématům věnoval spíše výjimečně (např. studie *Máchův verš o hrdliččině hlasu*, in *Slovesné umění a umělecké slovo*, 1969, dáno do stoupy).

Druhým klíčovým propagátorem českého strukturalismu byl **RENÉ WELLEK**, který v respektovaném kompendiu *Theory of Literature* (spolu s **AUSTINEM WARRENEM**, New York 1949; česky *Teorie literatury*, 1996) podal v rámci anglosaské

kultury první základní informaci o poetice a estetice Pražské školy a jejích konkrétních pracích a uvedl ji tak do aktuálního světového teoretického kontextu. Třebaže se Wellek na rozdíl od Jakobsona nikdy přímo neprofiloval jako bohemista, zůstával stále v kontaktu s českou kulturou a literaturou (v letech 1962–66 stál například v čele Společnosti pro vědu a umění). Publikoval několik studií o české literární vědě a kritice, které později využil při psaní kapitoly o české literární vědě a kritice do svých monumentálních dějin moderního literárněvědného bádání *A History of Modern Criticism 1750–1950* (sv. I.–VIII., New Haven – Londýn 1955–92).

Svůj postoj k českému strukturalismu Wellek explicitně formuloval ve studii *The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School* (Ann Arbor 1969), jež vznikala zhruba v době, kdy se ke slovu výrazněji dostával francouzský strukturalismus a v literárněteoretickém diskurzu se začaly uplatňovat i některé sémiotické a strukturální koncepce Pražské školy. Wellek v ní nepřejal Mukařovského snahu nalézt kořeny českého strukturalismu v Zichově a Hostinského estetické koncepci, namísto toho jako hlavní inspirační zdroj českého strukturalismu zdůrazňoval ruské formalisty a vzájemnou spolupráci ruských a českých vědců v rámci Pražského lingvistického kroužku. Na teoretickém přístupu Jana Mukařovského ocenil především jeho umné propojení teoretické reflexe s empirickým výzkumem.

Wellek však napsal i několik přehledových studií o české literatuře a kriticky reflektoval podobu a proměny české literatury padesátých a šedesátých let (zvl. *Czech Literature: East or West?*, in *Czechoslovakia Past and Present*, ed. Miloslav Rechciĝl, jr., The Hague 1968). Jeho názor na vývoj poúnorové literární vědy a na literární produkci v Československu byl zpočátku ostře odmítavý, později jej poněkud revidoval (kladně ohodnotil například studie Jiřího Brabce a dílo Milana Kundery). Základní bohemistické práce René Wellka vyšly s podporou Společnosti pro vědu a umění v souboru nazvaném *Essays on Czech Literature* (The Hague 1963); předmluvou je opatřil pražský rodák a Wellkův žák Peter Demetz, který působil jako germanista na Yaleské univerzitě.

K dalším významným českým exilovým literárními vědci v padesátých letech patřili Ladislav Matějka a Milada Součková. LADISLAV MATĚJKA náležel ke skupině Jakobsonových žáků, kteří v Ann Arboru na Michiganské univerzitě utvořili Department of Slavic Languages and Literature a v jeho rámci rozvíjeli a popularizovali estetické teorie ruského formalismu a pražského strukturalismu. Dominantní postavení v propagaci české literární exilové vědy získalo toto pracoviště díky Matějkovým organizačním a edičním aktivitám. Založil a po více než třicet let řídil vydavatelský program *Michigan Slavic Publications*, v jehož rámci byly publikovány obsáhlé monografie, dějiny literatury, přednášky, bibliografie, ale i překlady týkající se kultury a literatury východoevropských zemí.

MILADA SOUČKOVÁ se v exilu věnovala vlastní tvorbě, především se však řadou literárněvědných a kulturněhistorických studií prezentovala jako bohemistka. Pracovala v Harvard College Library, kde se zasloužila o sestavení cenné sbírky českých a slovenských knih, přednášela českou a slovenskou literaturu na Harvardu (1950–62), v Chicagu (1962–69) a v Berkeley (1970–73). Pro literárněvědné studie Milady Součkové je typický esejistický styl pracující s technikou koláže. Třebaže svou metodou – zvláště pozorností věnovanou detailům – měla blízko ke strukturalismu, ve svých textech jednotlivá zkoumání propojovala jen volně, aniž by usilovala o komplexní svázání jednotlivých postřehů, poznámek a komentářů jednotlívým principem. Součkové přístup k předmětu nebyl tedy čistě vědecký, literárněhistorický text v jejím podání vyjadřoval především určitou ideovou tendenci, evokoval události, charaktery postav a podobně.

Na změny, které nastaly v české kultuře a literatuře po roce 1948, reagovala Součková prací *A Literature in Crisis. Czech Literature 1938–1950* (New York 1954), v níž se zaměřila na sledování poválečných proměn poetiky některých autorů třicátých let (Marie Pujmanová). Charakterizovala je jako úpadkové a celou poúnorovou produkci pak označila za projev literatury v krizi, neboť původní stylová a ideová rozrůzněnost, která byla podle Součkové typická pro předcházející období, ustoupila schematičnosti a ideové přímočarosti. Je patrné, že Součková se opírala o předem daná myšlenková schémata, v jejichž duchu vykládala i díla autorů, kteří se svou tvorbou poněkud vymykali z dobového vývoje (Jan Čep, Egon Hostovský). Na celkovém vyznění této studie se do značné míry podepsal i omezený přístup k literatuře a dobová diskuse v exilovém tisku o příčinách krize a o osudu národa. Svou další práci *The Czech Romantics* (The Hague 1958) věnovala české literatuře konce 18. a poloviny 19. století, českým romantikům K. H. Máchovi, K. J. Erbenovi a Boženě Němcové. V úvodní části argumentovala proti názoru, že za vlastní počátek nové české literatury by mělo být považováno národní obrození, a oproti tomu zdůraznila význam barokního umění a kultury.

Literárněvědné problematice se Součková věnovala i v následujícím desetiletí. V knižní studii *The Parnassian Jaroslav Vrchlický* (The Hague 1964) se zaměřila na detailní analýzu díla a života básníka, jehož dílo zasadila do širšího kontextu vývoje evropské kultury a ukázala, jakým způsobem se do něj promítly její bohaté umělecké zdroje a dědictví.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let navázala na svou ranou práci o literatuře v krizi studií *A Literary Satellite. Czechoslovak-Russian Literary Relations* (Chicago – Londýn 1970), níž se zabývala českou literaturou od 19. století až do šedesátých let 20. století, konkrétně pak proměnou vztahu české kultury k ruskému prostředí a kultuře. Výrazná závislost české literatury na ruských vzorech, kterou lze sledovat již od vzniku panslovanského mýtu, se podle ní zlomila v šedesátých letech, která přinesla celkovou emancipaci české kultury. Součková doložila řadou poukazů na originalitu českých

autorů, že po roce 1968 česká literatura již přestala být satelitem ruské kultury. Spíše než skutečnou komparativní studií je tato práce souborem detailních textových rozborů a impresionistických postřehů.

O rozvoj slavistických a bohemistických studií v zahraničí se zasloužil i Mukařovského předválečný žák **KAREL BRUŠÁK**, který po válce působil v redakci českého vysílání BBC a od roku 1962 vyučoval bohemistiku na univerzitě v Cambridgi, a Čechoameričan **THOMAS GUSTAV WINNER**, jenž po odchodu do exilu v roce 1959 a studiu slavistiky na Harvardské univerzitě, kde dokončil svá v Praze zahájená vysokoškolská studia, působil především na Kolumbijské, Brownově a Bostonské univerzitě ve Spojených státech. Zabýval se mimo jiné literární a výtvarnou ruskou a českou avantgardou, které vnímal v širším kontextu evropského avantgardního hnutí. Svou vědeckou a organizační činností se zásadní mírou zasloužil o rozšíření strukturalismu a sémiotiky (zvláště tartuské školy) ve Spojených státech. Založil a vedl samostatné výzkumné centrum zaměřené na sémiotiku (Center for Research in Semiotics), řadu let edičně řídil *Brown Slavic Reprints*.